

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СОЯ

Соя – заманауи әлемдік егіншіліктің негізгі ақуыздық-майлы дақыл түрі. Ауыспалы егіске біздің климаттық аймағымызда өсіруге жарамды жаңа бұршақ дақылдарын енгізуге келешегі зор бағыт болып табылады. Сояны өсіру тарихы 6000 жылдан астам уақытты қамтиды. Н. И. Вавилов (1966) бидай, жүгері және арпа тәріздес сояны да ең көне дақылдарға жатқызған. Қазіргі уақытта соя әлемдік егіншілікте бұршақ және майлы дақылдар арасында бірінші орын алады және әлемнің бес құрлығында өсіріледі.

Соялық бұршақтар – бұл азықтық, техникалық және жемшөп дақыл түрлері. Соя қалдықсыз өсімдік. Жетілмеген түрінде вегетативті массасы жасыл тыңайтқыш ретінде қолданылады. Бұл шырынды және ірі азық дайындау үшін құнды компонент. Сабаннан жемдік ұн, түйіршіктер жасауға болады. Тұқымдар өсімдік майын алу үшін шикізат ретінде қызмет етеді. Майлы күнжараны жем қоспасы ретінде қолданады.

Қазақстанда соңғы уақытқа дейін сояның селекциясымен және тұқым шаруашылығымен Қазақ өсімдік және егіншілік шаруашылығы ҒЗИ және Алматы облысында орналасқан тұқым шаруашылықтары айналысты. Нәтижесінде алынған сорттар оңтүстік бағытта болды және көбінесе суару кезінде өсіруге арналған. Шығыс Қазақстан облысында сояның 6 сорты аудандастырылған, оның ішінде: 4 – украиндық селекция және 2-қазақстандық.

Осыған байланысты 2011 жылы «ҚазЕжӨШ ҒЗИ» ЖШС соя бойынша жетекші селекционерлерінің жетекшілігімен: б.ғ. д.м. с.Құдайбергенов және б.ғ. к. С. В. Дидоренко Селекциялық питомник ШҚО Глубоковский ауданы Опытное поле кентіндегі «ШҚАШТС» ЖШС-де ШҚО жағдайында өсіруге бейімделген сояның ерте пісетін сұрыптарын іріктеп бастады.

Шығыс Қазақстан облысының тау етегі-дала аймағының климаты тым континенттік, ылғалдығы жеткіліксіз. Селекциялық учаскенің топырақ жамылғысы қарапайым қатты саздақ черноземмен көмкерілген. Тәжірибелік аймақтың топырағында бейтарап реакция бар (РН-7,0). Егістік горизонттағы гумустың мөлшері орта есеппен 3,1% құрайды. Топырақ орташа сіңімді азотпен

қамтамасыз етілген, жылжымалы калиймен жоғары қамтамасыз етілген және жылжымалы фосформен аз қамтамасыз етілген.

2014 жылы «ШҚАШТС» ЖШС «ҚазЕжӨШ ҒЗИ» ЖШС-мен бірлесіп, Шығыс Қазақстан жағдайына барынша сәйкес келетін сапалық сипаттамалары бар сояның «Бірлік КВ», «Баян» және «Шығыс сұлуы» сорттарын шығарды.

«**Бірлік КВ**» соясының сорты Сибниик 315 (Ресей) және Одесса 150 (Украина) сұрыптарын бақыланатын будандастыру жолымен алынды. Вегетация кезеңінде сорт ерте пісетін топқа жатады (пісіп-жетілу тобы 00), 105-110 күн. Астықтың орташа өнімділігі-33 ц/га, астықтағы ақуыз мөлшері 40,7%, май мөлшері 22,3 %. Зиянкестер мен ауруларға төзімді. Механикаландырылған тазалауға жарамды, жатпайды. Бұл сорт - 60-70 см-ге дейін өседі. тұқымның түсі ашық сары, беті тегіс, жылтыр. Сызығы орташа, ұзын, қара. Бұршақтар бір уақытта піседі, жарылып кетпейді, астық құлап кетпейді. Ылғалдандыру жағдайларын жақсартуға жауап береді. 2016 жылдан бастап Шығыс Қазақстан облысында пайдалануға жіберілді.

«**Шығыс сұлуы**» - бұл жаңалық, сорт енгізілген популяциядан жеке таңдау әдісімен жасалды-136-124-56 (Ресей). Көшеттерден пісуге дейінгі кезең 108-115. Максималды өнім – 40 ц/га. Дәндегі ақуыз мөлшері 39,7 %, май мөлшері 22,3%. Сорт тұруға төзімді, механикаландырылған жинауға бейімделген. Айырықша ерекшелігі - тұқымдар сары, жылтыр, қара түсті тыртықпен. 2019 жылдан бастап Шығыс Қазақстан облысында пайдалануға жіберілді.

«**Баян**» - орташа пісетін жоғары өнімді сорт, астық өнімділігі әлеуеті 39 ц/га. вегетациялық кезең 110-120 тәулік. Сорт тұруға өте төзімді, өсімдіктің биіктігі 75-85 см. төменгі бұршақтардың қосылу биіктігі 10-12 см. тұқымдар пигментациясыз сары түсті сопақша, тыртық қара. Бұршақтар бір уақытта піседі, жарылып кетпейді. Дәндегі ақуыз мөлшері 41,1%, май мөлшері 22,2%. Шығыс Қазақстан облысында өсіруге арналған.

Жоғары әлеуетті өнімділігі бар жаңа ұсынылған сорттар тұқым мен өнім нарығындағы ішкі қажеттіліктерді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.